

קוּבֵץ שֵׁפֵתֵי כֹהֵן

שיטת הרמב"ם בדין עדי חתימה בגט¹²

בפרק ראשון בהלכות גירושין כתב הרמב"ם וז"ל:

"אין האשה מתגרשת אלא בכתב שיגיע לה וכתב זה הוא הנקרא גט. ועשרה דברים הן עיקר הגירושין מן התורה וכו' ושיתננו לה בפני עדים וכו'".

ובהלכה י"ג כתב:

"ומניין שיתננו לה בפני עדים הרי הוא אומר על פי שנים עדים או שלושה עדים יקום דבר, ואי אפשר שתהיה היום זו ערוה והבא עליה במיתת כ"ד ולמחר תהיה מותרת בלא עדים. לפיכך אם נתן לה הגט בינו לבינה ואפילו בעד אחד אינו גט כלל".

הנה שינה הרמב"ם מטעם שנתנה הגמרא בקידושין פרק האומר (ס"ה ע"ב) דהוא גזרה שזה דבר דבר מממון. וכבר עמדו בזה האחרונים ובראשם הלח"מ עיי"ש, וצריך להבין מדוע שינה, ומה מקור הסברא שחידש.

ובהלכה י"ד:

"כד"א בשהיה הגט בכתב יד סופר, אבל אם כתב הבעל הגט בכתב ידו וחתם עליו ער אחד ונתנו לה הרי זה גט פסול (ופוסל לכהונה)".

מקור הלכה זו בריו"ף בפרק המגרש, שכתב דמימרא דרב לא שנינו אלא כתב ידו, אבל כתב סופר ועד הולד ממזר, איירי בלא עדי מסירה, דבעדי מסירה אמאי הולד ממזר. וכתב שמימרא זו אודא גם להלכה שהיא כדברי ר' אלעזר שעדי מסירה כרתי, והסיק שבכתב ידו כשר מהתורה ופסול מדרבנן ובעדי חתימה הגט כשר לכתחילה. ומעם מה שגט בכתב ידו כשר מהתורה, נראה למעיין משום שכתב ידו חשוב כעדי חתימה, שאנן סהדי שהגט נכתב על ידי הבעל. רק שטעם הפסול מדרבנן, יתכן שהוא כמו שכתבו התוספות בריש מכילתין דדמי לאין בו זמן דיכול לכתוב הזמן כמו שירצה. וקשה, שאם הטעם שגט שכתוב בכתב ידו כשר מהתורה הוא מטעם שכת"י הוי כעדי חתימה, אלא שפסול מטעם אחר, היה לרמב"ם להביא דין זה לאחר שיבאר שגט שחתומים עליו עדים אף שנמסר בינו לבינה כשר, ולא קודם לכן.

ובהלכה ט"ו:

"תקנת חכמים היא שיהיו העדים חותמין על הגט, שמא יתן לה גט בפני שנים וימזתו ונמצא הגט שבירה כחרס מחרסי אדמה שהרי אין בו עדים, לפיכך תיקנו שיעידו מתוכו".

¹² נדפס בקובץ 'בית אברהם', התשל"ז.

קו בן ש פ ת י כ ה ן

והנה קשה קצת, שלשיטתו שעדים החתומים על הגט מכשירים אותו אף שאין בו עדי מסירה, יש עוד טעם חשוב יותר לתקנת חכמים שיחתמו עדים על הגט, שמא ימסרנו לה בינו לבניה, ויהיה הגט כשר על כל פנים מכח עדי חתימה שבו.

ובהמשך ההלכה:

“ואע”פ שהעדים בתוכו נתנו לה בפני שנים בין אותן העדים החתומין עליו בין בפני שנים אחרים שעיקר הגירושין בעדי מסירה”.

וכבר עמדו האחרונים בדברי הרמב”ם מה שייך לומר שעיקר הגירושין בעדי מסירה, דמה עיקר וטפל, לכתחילה ודיעבד, שייך במילי דאורייתא.

ובהלכה ט”ז כתב:

“חתמו בו שנים ועבר ונתנו לה בינו לבניה, או שנמצאו עדי מסירה פסולין הרי זה כשר, הואיל ועדים שבו כשרים והרי הגט יוצא מתחת ידה”.

וצריך להבין מה פירוש כהואיל שכתב ומה טעם נתן לדין זה.

עוד קשה, שלכאורה דבריו כאן סותרים למה שכתב בפירוש המשנה שלו בפרק רביעי בגיטין, אמתניי דהעדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם. וז”ל:

“זכמו כן העדים חותמין על הגט ואע”פ שאין תועלת לעדים שהן בגוף הגט, ואמנם היא מתגרשת בעדים שהיא מקבלת הגט בפניהם, והוא מה שאמרו עדי מסירה כרתי. אבל אנו חוששין שמא ימות אחד מן העדים שנתן הגט בפניהם ונמצא הגט בידה חספא בעלמא אחר שאין בו עדים”.

הנה כתב שאין תועלת לעדים שהן בגוף הגט, כלומר שמן התורה אין תועלת ומשמעות לעדי חתימה מאחר שאנו פוסקים שעדי מסירה כרתי. וזה סותר למה שכתב ביד החזקה שעדי חתימה כורתים גם כן בגט מן התורה.

עוד קשה מה שהעירו המפרשים משיטתו בהלכות עדות (פ”ג ה”ד) שאין העדים כשרים להעיד מן הכתב אלא דווקא מדברי סופרים. ובהלכות גירושין כתב שעדי חתימה מהנו בגט מן התורה.

עוד קשה, שבהלכות אישות לא הזכיר הרמב”ם כלל שעדי חתימה כשרים בלא עדי מסירה בשטר קידושין, כפי שכתב גבי גט.

ונראה להקדים דברי הרמב”ן בהשגותיו לסה”מ שורש שני על דברי הרמב”ם, שכל דבר הנלמד מדברי הנביאים הוא מדרבנן ואינו מן התורה.

וז”ל הרמב”ן:

“וכבר יצא עוד מזה בדברי הרב ע”ה הפסד גדול, שכתב בספר שופטים דין תורה שאין מקבלים עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי

קוּבֵן שִׁפְתֵי כְהֵן

העדים, שנאמר 'על פי שנים עדים' מפייהם ולא מפי כתבם. אלא מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר, אף על פי שאין העדים קיימים, כדי שלא תנעול דלת בפני לוי. ואין דנין בעדות שבשטר בדיני קנסות ואין צריך לומר במכות ובגלות אלא מפייהם ולא מפי כתבם, וכו'. ואף שמצא הרב בגמרא (קידושין כ"ז) שאמרו חתימת העדים מן הכתוב 'שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים', דן בזה שהוא מדרבנן כשאר כל דברי נבואה שהוא גוזר בהן שהן דרבנן. ועם הסיוע הזה שמצא לדבריו כפי דעתו ממה שאמרו מפייהם ולא מפי כתבן וכבר השיבו עליו חכמי הדורות בזה תשובות גמורות אינן נעלמות מכל מבין עם תלמיד, מהן שאנו דנין כגיטין בעדי חתימה בלבד והאשה המוציאה לפנינו גט חתום מקיימין אותו כחותמו ומתירין אותה להנשא על פי עדות השטר. וזה לדברי הכל. ומפורש אמרו בפ' השולח (גיטין ל"ו) והעדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם, דאוריתא היא, דכתיב 'וכתוב בספר וחתום והעד עדים'. אמר רבא לא נצרכה אלא לרבי אלעזר דאמר עדי מסירה כרתי, תקינו רבנן עדי חתימה, דזימנין דמייתי סהדי אי נמי דאזלי למדינת הים. עשו הלימוד הזה שלמדו מן המקרא 'וכתוב בספר וחתום והעד עדים' דאורייתא".

הנה למדנו מדברי הרמב"ן שלשיטת הרמב"ם כל המושג של ספר שהוא תורת שטר, הוא רק מדרבנן. ונראה לומר שבזה מחולק הרמב"ם מכל הראשונים שהלכו בשיטת הרי"ף שעדי חתימה אף הם כרתי בגט. דהנה ר"ת כתב דאף לרבי מאיר שאמר עדי חתימה כרתי, בעינן נמי עדי מסירה, דעדי חתימה הם רק לאשווי שטרא, ובעינן נמי עדי מסירה בשעת הגירושין משום שאין דבר שבערווה פחות משנים. ונראה שאף הראשונים שהלכו בשיטת הרי"ף סברו בעיקר הדברים כר"ת, שעיקר מהותם של עדי חתימה הוא לאשווי את הגט לשטר, אלא שהרמב"ן פירש שדי בכך אף לחלות הגירושין ואין צורך עוד בעדי מסירה. שאם נתקיים בגט דין ספר, שהוא שטר, ועצם דין ספר הרי הוא מן התורה כפי שיטתו, כשר הוא לגרש בו אף בלא עדים. ואף לרבי אלעזר הדין כן. שמה שאמר עדי מסירה כרתי, היינו שאף עדי מסירה כשרים לאשווי שטרא, אבל אם יש בגט עדי חתימה, שמחמתם הגט נעשה שטר, אין צורך בעדי מסירה.

והר"ן נראה שחולק עליו בנקודה זו, ופירש שלרבי אלעזר מסירת הגט בעדים בלבד היא שעושה את הגט לשטר, ואין בחתימה מצד עצמה כוח לאשווי שטרא. אלא שהיות ואם שטר חתום יוצא מיד הזוכה, ברור לנו שהגיע אליו מידי המתחייב, והיתה מסירה מיד המתחייב ליד הזוכה, ממילא בחתימה בעצמה נעשה הגט לשטר, מצד מה שהוא ראוי לימסר ולהיות הוכחה על המסירה אף בלא עדים על המסירה. ולכן בעדי חתימה, מצד מה שהם ראית בכוח על המסירה, גם כן נעשה הגט לשטר, ושוב אין לי צורך לעדי חלות בשעת הגירושין. כן נ"ל בשיטות הראשונים הללו.

ואם כן כולם שווים שעדי מסירה לרבי אלעזר בעינן לאשווי שטרא, שהרי כתוב בתורה ספר כריתות, וממילא כשר הגט לגרש בו. אבל הרמב"ם לשיטתו אזיל שמפרש שאין כלל תורת ספר (שטר) מן התורה, רק מדרבנן. וספר אתא לדרשות אחרות, כגון שיהיה בתלוש וכדומה. ולכן כתב בריש הלכות גירושין שעדי מסירה הם אחד מתנאי הגירושין,

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

ולא אחד מהדברים הנחוצים להכשר הגט, שכן מהתורה אין עניין כלל לאשווי את הגט לשטר.

ולכן מחדש הרמב"ם פירוש חדש במתניתין דהעדים חותמים על הגט מפני תיקון העולם. שבאמת מהתורה אין תועלת לעדים בגוף הגט, שהרי אין תורת שטר מן התורה (לא שייך כאן טעם מפי כתבם, שהרי העדים אינם מעידים מן הכתב שראו את המסירה, רק שמעידים שהגט נכתב בצווי הבעל שזהו אחד מדיני שטרות). אלא שחכמים תיקנו, הואיל וידוע לנו שהגט נמסר מידי הבעל לידי האשה (מסברא, כיון שהגט חתום בעדים והוא יוצא מתחת יד האשה), שיש לב"ד לפסוק שאמנם נתגרשה אשה זו כדין. ונמצא מכוח תקנת חכמים זו שגט חתום אמנם הוא ראיה לבית דין שהגט נמסר מידי הבעל לידי האשה ושהאשה נתגרשה.

והנה כתב התשב"ץ (חלק א' תשובה ע"ח) במעם כשרות ערכאות של גויים בשטרות, אף שגויים פסולים לעדות מן התורה, לפי שבהרבה מקומות אנו הולכים בדיני ממונות אחר ידיעת האמת, ואע"פ שאין אנו יודעין אותו בכל אותן דקדוקים שמסרה לנו התורה. הלכך כל היכא דאיכא למיסמך דקושטא אמרו, אנו דנין עפ"י דבריהם. ולא שהם כשרים לעדות אלא שמפני שאנו סומכין עליהם בזה, הרי הוא כאילו הודו בעלי דינים בפנינו שכן הוא ואנו עדים בדבר, ועל ידיעתנו אנו דנין ולא על עדותן. ובתשובה קודמת (ע"ז) ביאר שמטעם זה סמכין אנו מסיח לפי תומו אף להתיר אשת איש.

וכל זה בממונות ולהתיר אשת איש שמת בעלה, שלא צריך שם עדות לקיום הדבר. אבל באישות וגירושין צריך עדים לקיום הדבר הדין חלוק, שצריך דוקא עדים כשרים. וטעם הדבר שבממונות ולהתיר אשת איש שמת בעלה, די לנו ידיעת הב"ד בשעה שדנים, והם בשעה שדנים מחליטים שערכאות או גוי מסיח לפי תומו לא משקרי, וממילא כעת מתבררת האמת לידיעתנו ואנו דנים על פי ידיעתנו. אבל בקידושין וגירושין צריך שיהיה הדין ראוי לפסק ב"ד כעת, בשעת הקידושין והגירושין, ולא די במה שאח"כ יחדשו ויחליטו ב"ד. ולכן פסולים ערכאות לשטרי קידושין ולגיטי נשים.

אבל אם יהיה הדין ראוי לפסק ב"ד בשעת הקידושין או הגירושין, רק שלא היו שם עדים, נראה שתלוי בהכנת הגזרה שווה דבר דבר מממון. שאם כוונתה שצריך ממש עמידת עדים בשעת הקידושין והגירושין, הרי לא מהני מה שהדבר ראוי לפסק ב"ד, כל זמן שלא עמדו שם עדים ממש.

ולכן שינה הרמב"ם מלשון הגמרא ופירש פירוש אחר, שאי אפשר וכו', שכוונתו שלא תתכן חלות כזו בינו לבינה שפסק דין אודותיה יהא תלוי רק בהודאתם, שזה לא יתכן בדבר שבערווה, אלא צריך שהמעשה יעשה באופן כזה שב"ד יוכל לפסוק עליו, ויהיה ראוי לפס"ד, גם בלא הודאתם. ודוק בדבריו שנראה שזו כוונתו. ואם כן בשטר חתום, אף שמן התורה אין תורת שטר כלל, מכל מקום כיון שמשום תיקון העולם יפסקו ב"ד על סמך שטר חתום בעדים שהאשה נתגרשה במסירת הגט מיד הבעל לידה, הנה מעשה כזה של מסירת גט חתום בינו לבינה, שוב אינו מעשה התלוי בהודאתם בלבד, או שתלוי בפסק ב"ד אח"כ שיבואו וידונו על ידיעתם, אלא זהו מעשה שכבר בעת עשייתו ראוי לפסק ב"ד מחמת עצמו, ולכן סגי בעדי חתימה בלא עדי מסירה.

קו ב'ן ש פ ת י כ ה ן

והשתא אתו כל דברי הרמב"ם שפיר כמין חומר. שכתב בתחילה שעניין זה שלא יהיה הגירושין בינו לבינה הוא מן התורה מתנאי הגירושין, ושינה מלשון הגמרא בקידושין (דף ס"ה ע"ב) מהטעם שאמרנו. וכעת יבאר הרמב"ם שיטתו, שהרי הלכה פסוקה היא שכתב ידו ועד הגט כשר מן התורה (כשיטת הרי"ף) וע"כ כיוון שאין גירושין כאלה תלויים בהודאת המגרש והמתגרשת אלא שהם ראויים לפסק ב"ד. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר לישב הגירסא "ופוסל מן הכהונה" שכ' הרמב"ם וכונתו למעט כתב סופר ועד שאפילו אינו פוסל מן הכהונה כדפיר' הראב"ד שם ועיי"ש שתמה עליו. ונ"ל שבכתב סופר ועד דחיישינן שהסופר חתמו או שזרקו לאשפה וחתמה האשה ע"א, דרק ב"ד יכריעו שאיכא ב' עדים (ע"י דף ג' ע"ב תוד"ה שלשה גטין) ולא נחשב שיש בו עדים לחלות הגירושין ולכן אינו גט כלל ואינו פוסל מן הכהונה. כך יתכן לישב הגירסא הנ"ל (ועיין ברמב"ם מהדורת הרב שבתי פרנקל שהכ"מ שכתב שט"ם היא לא ראה את הראב"ד שהיתה גירסא זו לפניו).

והיות והלכה זו היא מקור שיטתו של הרמב"ם, שרק ממנה מוכח שגט שנחתם בעדים כשר אף שלא היו בו עדי מסירה, הביאה בהלכה י"ד קודם עיקר הדין.

ועוד הקדמה וביאור כתב הרמב"ם לדין זה שסגי בעדי חתימה, שמפני תיקון העולם תיקנו חכמים שב"ד יפסוק בשטר שחתומים עליו עדים שהאשה מגורשת, ומעם התיקון היה באמת רק שמא ימותו עדי מסירה או ילכו למדה"י, וכמו שכתב בפיה"מ, קודם התקנה לא היתה תועלת לעדים בגוף הגט כלל, רק שעיקר הגירושין הוא בעדי מסירה (וישבנו פשר לשון זו של הרמב"ם, דשייך כאן עיקר ומפל, דקודם התקנה לא היה די בעדי חתימה). וכעת הגיע הרמב"ם למסקנת דבריו, שלאחר התקנה, שכל ב"ד יפסוק על פי גט בעדי חתימה, שוב נעשה גט כזה ראוי כבר בכוח לראיה לב"ד, ואין הגירושין חשובים, כבר בעת מעשה הגירושין, כמעשה שבינו לבינה, וחלו. וזה פשר הטעם שנתן הרמב"ם הואיל ועדים שבו כשרים (מתורת עדות ומן התקנה כבר עתה ואינם כגויים שצריך ידיעת ב"ד שהיא רק כשידעו בו ב"ד) והרי הגט יוצא מתחת ידה (ובזה נעשה לראיה על הגירושין ועל המסירה).

ובזה יתבאר מה שלא הזכיר את הדין הנ"ל בשטר קידושין, כיוון שבשטר קידושין לא היה שייך לתקן תיקון העולם שיסמכו אעדי חתימה, כי אין בזה תיקון העולם, וא"כ יש לדון על חתימת העדים רק בתורת ידיעת ב"ד, כגויים, ושוב לא נחשב מעשה קידושין שיהיה בשטר חתום בעדים, רק למעשה קידושין שבינו לבינה, שאינו מוכח מתוך עצם המעשה, וממילא ללא עדי מסירה אין לי כאן עדי חלות.

ולפי שיטת הרמב"ם שאין כלל דין בעדי מסירה לאשווי שטרא, יתבאר מה שפסק בפ"ד הי"ז שגט שנקרע קרע ב"ד כשר בעדי מסירה. אף שקרע ב"ד וודאי מוריד ממנו דין שטר, שזהו עניינו של קרע ב"ד. ובאמת חלקו עליו הראשונים. אלא ששיטתו שלא בעינן בגט כלל דין שטר וכשר אף בקרוע קרע ב"ד. וכל זה בעדי מסירה, אבל בעדי חתימה, אם אין לגט תורת שטר הרי שוב אינו בכלל תיקון העולם שב"ד ידון לפיו שהאשה נתגרשה במסירת הגט ושוב אין כאן עדים לחלות הגירושין.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

ובזה יתבאר מה שהביא הרמב"ם ראייה (פ"ג מהלכות אישות הט"ו) שאין מינוי שליח הקידושין צריך עדי חלות, כמו ששליח הגט אינו צריך עדים. ותמה עליו הראב"ד דמה הראיה הא בשליח הגט גיטו מוכיח עליו, משא"כ בשליח הקידושין. וי"ל שאילו היה צורך בעדי חלות למינוי שליח הגט, לא היה מהני מה שגיטו מוכיח עליו, כיוון שבשליח הגט שגיטו יוצא מתחת ידו לא שייך תיקון העולם ותקנת חכמים הנ"ל, ולכן לא הוו עדי חתימה כעדי חלות על מסירת הגט מיד הבעל ליד השליח. וע"כ ששליח הבעל אינו צריך עדי חלות כלל מעיקר הדין. ואתו כל דברי הרמב"ם שפיר.